

ISSN 2227-1864

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

№ 1107

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 70

Заснована 1965 р.

Харків-2014

У віснику розглядаються актуальні проблеми сучасного мовознавства та літературознавства на широкому матеріалі української, російської та інших мов і літератур.
Для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами філології

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 6 від 26 травня 2014 р)

Редакційна колегія:

Безхутрий Ю. М., д. філол. наук, проф., відп. ред. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Шеховцова Т. А., д. філол. наук, проф., відп. секр. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Борзенко О. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Калашиник В. С., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Коваленко О. Г., д. філол. наук, проф. (Російський університет дружби народів, Москва);
Кравчук І. С., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Кузьменко В. І., д. філол. наук, проф. (Київський національний лінгвістичний університет);
Лагунов О. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Мережинська Г. Ю., д. філол. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
Михайлин І. Л., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Міхільов О. Д., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Московкіна І. І., д. філол. наук, проф. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Педченко Л. В., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Слівицька О. В., д. філол. наук, проф. (Санкт-Петербурзький державний університет культури та мистецтв);
Турган О. І., д. філол. наук, проф. (Запорізький державний медичний університет);
Філон М. І., к. філол. наук, доц. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);
Химик В. В., д. філол. наук, проф. (Санкт-Петербурзький державний університет);
Ткач О. Є., ст. викладач, техн. ред. (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
філологічний факультет, кімн. П-36, тел. 707-53-54.
E-mail: philology@karazin.ua

Статті друкуються в авторській редакції.
Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696ПР від 04.10.2006

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2014

Т. Ю. Кальченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Семантико-аксіологічний аспект
прецедентних феноменів історичного походження
в ліриці І. Римарука і В. Герасим'юка**

Кальченко Т. Ю. Семантико-аксіологічний аспект прецедентних феноменів історичного походження в ліриці І. Римарука і В. Герасим'юка. У статті досліджуються особливості семантики прецедентних одиниць історичного походження, а також їх важливість для створення поетичних образів. Визначається аксіологічне навантаження прецедентних феноменів як складників національної мовної картини світу.

Ключові слова: *прецедентний феномен, поетична мова, національна мовна картина світу, поетичний образ.*

Кальченко Т. Ю. Семантико-аксіологічний аспект прецедентних феноменів історичного походження в ліриці І. Римарука і В. Герасим'юка. В статті досліджуються семантичні особливості прецедентних феноменів історичного походження, а також їх значимість для створення глибоких поетических образів. Определена связь прецедентных феноменов с национальной языковой картиной мира. Проанализирована аксиологическая нагрузка прецедентных языковых единиц.

Ключевые слова: *прецедентный феномен, поэтический язык, национальная языковая картина мира, поэтический образ.*

Kalchenko T. Yu. The semantic-axiological aspect of precedent phenomena with historical background in the lyrics of I. Rymaryk and V. Gerasymjuk. The paper deals with the semantic peculiarities of precedent phenomena with historical background as well as their value for creation of deep poetic images. It is discovered the connection between precedent phenomena and national mapping of the world. It is analyzed the axiological functioning of precedent language units.

Key words: *precedent phenomenon, poetic language, national mapping of the world, poetic image.*

Поетична мова є складним багатозначним утворенням, яке відбиває особливості національної мовної картини світу. Через складну систему образів, мовну гру поет може не тільки висловити свої ідеї й почуття, але й, свідомо чи несвідомо, виявити особливості світовідчуття власного народу. Відображеність у поетичній мові складників національного світосприйняття дозволяє говорити про неї як своєрідний лінгвокультурний феномен.

Наша увага зосереджена на такій мовній одиниці, як прецедентний феномен (ПФ), який має величезний потенціал відбиття національної мовної картини світу. Така властивість прецедентних одиниць природно пов'язана з їхніми найголовнішими ознаками: зрозумілістю для всіх мовців, регулярною відтворюваністю в мовленні, здатністю функціонувати як згорнута метафора, тобто в стислому вигляді передавати уявлення, асоціації, оцінку конкретних історичних явищ, осіб, текстів. Дослідники виокремлюють різні джерела походження ПФ, серед яких література, мистецтво, кіно, релігія, суспільне життя, філософія, фольклор та історія [див. 2, 3, 9, 10]. ПФ як складники національної когнітивної бази є конденсаторами соціокультурної інформації та історичної пам'яті.

Особливо актуальним це виявляється для ПФ історичного походження, оскільки саме вони акумулюють у собі національну пам'ять. Питання культурної пам'яті, яке на сьогодні привертає увагу дослідників різних галузей знань, у лінгвістиці тісно пов'язане з прецедентністю. Будь-яка спільнота намагається ідентифікувати себе через пам'ять про минуле, що стає можливим за умови вироблення спільного погляду на той чи той історичний факт. Водночас єдність поглядів відмежовує одну групу людей від інших, які можуть мати інакше ставлення до оцінюваної історичної реалії чи події. Я. Ассман у своїй монографії «Культурная память» пише про минуле, яке «згортається... у символічні фігури, до яких приєднується спомин. <...> Для культурної пам'яті важлива не фактична, а відтворена у спомині історія» [1:54–55]. Символічність, на нашу думку, є додатковим чинником, який відрізняє прецедентний феномен від простої констатації історичної події. У поетичній мові ця символічність виявляється найяскравіше, завдяки чому і стає можливим відбиття національного світогляду, національної картини світу.

ПФ є важливим складником поетичної мови поетів-вісімдесятників І. Римарука

й В. Герасим'юка, тексти яких були обрані об'єктом дослідження. Творчість поетів належить до періоду постмодернізму, який характеризується такими визначальними особливостями: трансформацією національної свідомості, пошуком нових істин, інтертекстуальністю, містифікаціями. Одна з дослідниць української постмодерної літератури І. Старовойт зауважує, що «література так чи інак належить навколишньому ідеологічному середовищу і відлунює те мовомислення (етичне, політичне, технологічне), часткою якого вона ще недавно була. Новаторство цензури періоду СРСР як форми суспільного стримування креативного потенціалу добре видно у співставленні двох її напрямків: боротьби з особистістю і боротьби з текстом» [11]. Саме в цих умовах суспільних і світоглядних змін створювалися поетичні картини світу згаданих поетів.

Предметом дослідження стали ПФ історичного походження в поетичних текстах І. Римарука і В. Герасим'юка. Мета роботи полягає в з'ясуванні семантико-функціональних особливостей прецедентних феноменів.

Серед аналізованих одиниць із джерелом походження «Історія» здебільшого спостерігаємо прецедентні ситуації (ПС), пов'язані з різними знаковими подіями національної історії. Так, одним із ключових у поетичній мовній картині світу І. Римарука є образ Берестечка, який стає для поета поштовхом до переосмислення вічних проблем буття, зокрема проблем вічності та відповідальності за майбутнє: *Щоб час не плив крізь пальці... щоб за нами раптовий вибух не підмів столи... щоб ми під вогняними небесами, немов під Берестечком, не лягли* [8:6]. У наведеному контексті відбувається апеляція одразу до двох історичних подій: більш сучасної — аварії на ЧАЕС — та давньої — битви під Берестечком. Результатом цього є складна метафора вибуху, смерті, зникнення. ПС аварії на ЧАЕС прямо не називається, але вербалізується сполуками *раптовий вибух* та *вогняні небеса*. Ці образи емоційно переживаються читачем і тому здатні викликати асоціації, пов'язані з небезпекою й усвідомленням великої розплати за помилку.

ПФ історичного походження зазвичай належать до національно-прецедентних. Вони часто стають стрижневим елементом художнього образу: *У тьмі облещень і обмов ти є — неложна, нелукава, лише не знайдена — немов бібліотека Ярослава* [7:133]. Порів-

няння *незнайдена, немов бібліотека Ярослава* актуалізує прецедентну ситуацію пошуків легендарної Ярославової бібліотеки. Згадка про неї провокує появу асоціацій з не знайденим скарбом. Такий історичний факт служить для увиразнення образу коханої людини, зустрічі з якою чекає ліричний герой. Сполучення *тьма облещень і обмов* і епітети *неложна, нелукава* є засобом створення поетичної антитези, а відповідно, — й увиразнення мотиву внутрішнього пошуку кохання.

Прецедентні одиниці часто допомагають переосмислити феномен пам'яті, як індивідуальної, так і національної: *Наша пам'ять — гладенька й весела. Та щонаочі спливають д'горі наші душі — затоплені села, що вихлипують сні в димарі. <...> Табуни швидкохідних коритець... промайне, проспівана не одне... — доки воду, немов Ненаситець, комин вичахлий не розчахне* [8:44]. Уривок із поезії І. Римарука містить можливий натяк на створення Каховського водосховища, під час якого було затоплено близько дев'яноста сіл. Художній образ душ — «затоплених сіл» — розвиває символічне значення людської розплати за власні вчинки, каяття, прихованих смутків і поглиблюється антитезою до образу «гладенької і веселої» пам'яті. Зауважимо, що образ-символ води — один із ключових у поетичному світі І. Римарука й уособлює пам'ять, плин часу. Цей образ створюється за допомогою кількох складників. По-перше, це епітет *гладенький*, що в контексті розширює своє значення, виростаючи до констатації людського безпам'ятства. По-друге, образ *табуни швидкохідних коритець* має виразну іронічну маркованість. Кожне слово цього сполучення розвиває значення несерйозності, про минушості — зменшувальна форми іменника *коритець* належить до емоційно забарвленої лексики й актуалізує розмовну назву плавзасобу «корито»; прикметник *швидкохідні* й увиразнює семантику плинності, неможливості зосередитися; лексема *табуни* є маркером множинності й указує на масовість процесу забування. Нарешті, для конструювання поетичного образу ріки є важливою назва географічного об'єкта — дніпровського порога Ненаситець. На нашу думку, введення до поетичного контексту власної назви *Ненаситець* пов'язане з ПС «Запорозька Січ», адже загальновідомим є той факт, що на шляху до Хортиці запорожці мали подолати кілька порогів і Ненаситець (або Дід) був найбільшим і най-

страшнішим із них. У наведеному контексті ця лексема може містити конотативне значення цінності історичної пам'яті. Звернімо увагу, що форма майбутнього часу дієслова надає тексту динаміки і містить натяк на прийдешні зміни — *доки воду, немов Ненаситець, комин вичахлий не розчахне*. Епітет *вичахлий* має виразне негативне забарвлення. Таким чином, значення безпам'ятства ще більше поглиблюється. На противагу цьому, уведення натяку на прецедентну ситуацію в основу порівняльного звороту стає кульмінаційним моментом вірша. Назва порогу є символом повернення до витоків національної пам'яті, власної ідентичності.

ПФ історичного походження в поетичних текстах В. Герасим'юка стосуються різних періодів української історії. Так, показовим для творчості поета є звернення до часів опришківських повстань. Власне, поет використовує знання про найзнаменитішого з опришків — Олексу Довбуша: *А з коляди, покидаючи теплий автобус, дівчина йде, голуба в сніговому диму... Буде її немовля невразиме, як Довбуш! Всі мудреці прилетять поклонитись йому* [5:10]. Прецедентне ім'я, покладене в основу порівняльного звороту, у свідомості мовця пов'язане з такими асоціаціями, як «нездоланність», «сила», «справедливість». Ці асоціативні значення підкреслюються епітетом *невразимий*. Образ немовляти набуває нових значень завдяки сполученню з іншим ПФ біблійного походження — алюзією до легенди про народження Ісуса Христа і прихід волхвів. Завдяки зрозумілості ПФ для всіх представників лінгвокультурної спільноти і його семантичній багатоплановості стає можливим утворення цілісного художнього образу.

Засобом актуалізації прецедентної ситуації в іншому вірші В. Герасим'юка є використання власної назви: *...ці вірші мляві, смирні, випадкові... Вони мене звели собі, як дім. Невже мій вірш на цім материкові, де був Майданек, є життям моїм?* [5:6]. Поетична антитеза вибудовується шляхом протиставлення двох відчуттів: творчої слабкості, що вербалізується лексемами *мляві, смирні, випадкові*, і найвищого рівня людських страждань, мовним вираженням якого стає прецедентна назва *Майданек*. Згадка про концентраційний табір як символ страждань і вбивств стає аксіологічним маркером, поглиблюючи образну насиченість вірша. Ця згадка є ключовим елементом риторичного питання, адже завдя-

ки їй стає зрозумілою амплітуда почуттів митця, незадоволеного своєю творчістю.

У поезіях В. Герасим'юка відбувається апеляція до всіх шарів національної пам'яті, починаючи від найдавніших сторінок історії: *В тонких і темних молодості жбанах ти переблиснеш, іскрами креснеш! Провітриши душі стомлених і п'яних і сорочки криваві розірвеш. Проходиши ти, мов Золота Орда! Підкошених велить ховати звичай. І далі жить — як праведникам личить напередодні божого суда* [4:125]. У свідомості читача можливими є такі концепти, пов'язані із ПС «набіги Золотої Орди», як «невідворотність», «спустошення», «битва», «знищення» тощо. Відповідно, сприйняття прецедентної ситуації поглиблюється наступним контекстом, у якому розкривається звичай ховати померлих. На нашу думку, вірш можна віднести до громадянської лірики, на що вказують епітети *стомлені, п'яні* і образ *криваві сорочки*.

У поетичній мові В. Герасим'юка раннього періоду апеляція до прецедентних феноменів історичного походження відбувається завдяки описовим конструкціям: *Я напишу вірші білі, як гуцулки нічна сорочка, що засліпила ковпаківця, якому злякана жінка винесла бринзу опівночі...* [5:5]. Осмислення власної поетичної творчості стає можливим тільки за умови розуміння поетової пов'язаності, злитості з пам'яттю власного народу. Мовним вираженням такого переосмислення є згадка про історичний факт, покладена в основу порівняльного звороту. Зауважимо, що епітет *білі* має подвійне прочитання — по-перше, як назва жанрової форми і колір жіночої сорочки; по-друге, білий колір у поезії є тією ланкою, що пов'язує творчість та історію.

Показовим є те, що й більш пізні вірші поета позначені використанням подібних описових конструкцій: *Хіба не вигідно дві давні гуцульські родини (трохи в неповному складі) поселити на одних двоповерхових нарах у бараці в Караганді? — холодна зима сорок сьомого буде для них теплішою. Хоч за ними залишено єдине право — на тиф, зате мудро враховано психологію: у горах теж так живуть — на горі і на долині* [5:36]. Зміст вірша розкриває конкретний історичний факт — виселення українців на Схід. Конкретним мовним вираженням цього є сполучення *двоповерхові нари у бараці в Караганді і трохи у неповному складі*. Цей натяк розкривається у контексті історичних знань про репресивні заходи, які були вжиті

до українців. Фраза *єдине право — на тиф* також має іронічний відтінок, який поглиблюється завдяки антитетичній конструкції *зате мудро враховано психологію*. Два поверхи в бараці стають перевернутим відбиттям споконвічного розселення гуцулів *на горі і на долині*. Саме невідповідність того, минулого життя *у горах* і «сучасного» життя *в бараці* є тією основою, на якій вибудовується іронічна тональність вірша.

І. Римарук і В. Герасим'юк у своїх поезіях звертаються до важливих подій української історії, намагаючись осмислити минуле нації. Одним із виразників таких прагнень є значна кількість прецедентних одиниць, що актуалізують ядерні для української лінгвокультурної спільноти історичні факти — битву під Берестечком, опришківський рух, примусові переселення тощо. Кожен із поетичних образів, в основу якого покладено конкретну історичну подію, має відбиток національного світовідчуття. Воскресіння в пам'яті читача того чи того історичного факту обов'язково

пов'язується із навколишньою дійсністю, допомагає провести паралелі, зрозуміти прихований зміст, а також, скориставшись оцінками минулого, по-новому оцінити сучасний світ і себе в цьому світі. Показовим є те, що в поетичних картинах світу обох авторів згадки про минулі події стають основою яскравих протиставлень та/або порівнянь. Так, за своїми наслідками катастрофа на ЧАЕС прирівнюється до битви під Берестечком. Затоплення українських сіл під час створення Каховського водосховища стає метафорою національного безпам'ятства, тоді як повернення з-під води дніпровського порогу символізує воскресіння національної свідомості. Згадка про катастрофи ХХ століття стає приводом для незадоволення власною творчістю, а відтак — до творчого зростання. Завдяки своїй здатності функціонувати як згорнута метафора прецедентні мовні одиниці лягають в основу поетичних образів, економізують і уяскраблюють поетичну мову, поглиблюють рівень підтекстової інформації.

Література

1. Ассман Я. Культурная память : Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман : пер. с нем. М. Сокольской. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 368 с.
2. Боярских О. Прецедентные феномены со сферой-источником «Литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004 — 2007 гг.) : дисс. ... канд. филол. наук / О. Боярских. — Нижний Тагил, 2008. — 230 с.
3. Ворожцова, О. Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / О. Ворожцова. — Екатеринбург, 2007. — 215 с.
4. Герасим'юк В. Космацький узір: поезії / В. Герасим'юк. — К : Рад. письменник, 1989. — 135 с.
5. Герасим'юк В. Смереки: поезії / В. Герасим'юк — К. : Молодь, 1982. — 88 с.
6. Герасим'юк В. Папороть: поезії / В. Герасим'юк. Післямова, упорядкув. другого розд. і комент. К. Москальця. — К. : ВЦ «Просвіта», 2006. — 328 с.
7. Римарук І. Діва Обида. Видіння і відлуння / І. Римарук. — Львів: Кальварія, 2002. — 160 с.
8. Римарук І. Упродовж снігопаду: поезії / І. Римарук. — К.: Молодь, 1988. — 120 с.
9. Сахарук І. Сфери-джерела прецедентності в текстах українських друкованих ЗМІ / І. Сахарук // Лінгвістичні студії : Збірник наукових праць. — Вип. 25. — Донецьк : ДонНУ, 2012. — С. 162–167.
10. Сахарук І. Типологія прецедентних феноменів у сучасному українському дискурсі / І. Сахарук // Лінгвістичні студії. — Донецьк, 2011. — Вип. 23. — С. 197–203.
11. Старовойт І. М. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / І. М. Старовойт. — Львів : ЛНУ, 2001. — 19 с.